

B O E K E N

De zelfmoord van het
maakbaarheidsgehoof

Evelien Tonkens bespreekt:

Jan Willem Duyvendak, *De planning van de ontplooiing. Wetenschap, politiek en de maakbare samenleving*, Den Haag: Sdu, 1999.

Het failliet van de maakbare samenleving is de schuld van rechts. Rechts constateerde in de jaren tachtig dat het geloof in de maakbare samenleving de staatskas leegvat en reageerde met noodzakelijke, zij het bijkans fatale bezuinigingen. Althans, dat geloofde iedereen tot voor kort. Wie echter *De planning van ontplooiing* van Jan Willem Duyvendak heeft gelezen, weet voor altijd beter. Duyvendak betoogt overtuigend dat de kritiek op planning (maakbaarheid) aanvankelijk niet aan rechts maar aan links te danken was. Het geloof in maakbaarheid raakte in de jaren zeventig in diskrediet door zelfkritiek van links. Rechts borduurde hier slechts op voort. Het waren dus de PvdA en anderen ter linkerzijde zelf die hun eigen maatschappijverbeteringsproject, dat in de jaren zestig en zeventig zo succesvol leek, de nek omdraaiden. De jaren zeventig waren bij nader inzien geen bloei-periode van het maatschappelijke maakbaarheidsdenken: zowel in de jaren vijftig als in de jaren negentig was het maakbaarheidsgehoof groter, binnen links en binnen rechts.

De vraag is dan natuurlijk wat links ertoe bracht om de poten onder de eigen stoel vandaan te zagen, en op welke wijze dat geschiedde. Die vraag is niet alleen

historisch relevant, hij heeft ook grote actualiteitswaarde. Waarom heeft links, dat juist bestaansrecht ontleent aan veranderingsgezindheid, zelf toch ook grote moeite met hervorming en planning? Het boek van Duyvendak is alleen al van groot belang omdat hij deze vraag op de agenda zet.

Het grote probleem van (linkse) wereldverbeteraars was het paternalisme, zo valt uit het boek van Duyvendak te leren. Hun onvermogen daarmee om te gaan deed hen de das om. Links wilde de maatschappij veranderen ten behoeve van de zelfontplooiing en de vrijheid van de mensen, en dit werd geschraagd door een optimistisch mensbeeld: de mensen zijn van nature goed, en als zij maar de kans krijgen zullen zij zichzelf ontplooiën. Maar dit optimistisch mensbeeld schiep meteen een probleem: als de mensen van nature tot zelfontplooiing geneigd zijn, dan is maatschappijverandering van boven of buitenaf niet gerechtvaardigd, want dan kunnen de mensen het zelf wel. Wereldverbeteraars kunnen dan hoogstens helpen bij het wegnemen van maatschappelijke belemmeringen tot zelfontplooiing, en dat alleen via maatregelen die de volle instemming van de betreffende mensen genieten. Maatschappijverbeteraars moeten daarom hun eigen visie uitschakelen en zich dienstbaar maken aan wat 'de mensen zelf' vinden en willen.

Trouw aan deze redenering, zegt Duyvendak eigenlijk, is het maakbaarheidsgehoof van destijds gesneuveld. De sociaal werkers en hun theoretici, de andragologen, constateerden dat welzijnswerk

(als de werksoort voor het maakbaarheidsgehoof bij uitstek) zonder paternalisme geen bestaansgrond heeft. Toen zij hadden besloten het paternalisme af te schaffen, hadden ze ook hun eigen bestaansgrond vernietigd, en konden ze dus niet anders doen dan zichzelf opheffen. Een belangrijke bijdrage hieraan leverde de filosoof Hans Achterhuis in 1974, die met zijn succesvolle boek *De markt van welzijn en geluk* onbedoeld aanvoerder van een zelfmoordactie van de andragologie en het welzijnswerk werd. Als hij dat op goede gronden deed, dan hebben maakbaarheid en het welzijnswerk vandaag de dag nog steeds geen bestaansrecht. En als hij het niet op goede gronden deed, wat zag Achterhuis dan verkeerd? Duyvendaks impliciet blijvende antwoord daarop luidt: zijn diagnose was goed, maar de therapie verkeerd. De goede diagnose was dat welzijnswerk zonder paternalisme geen bestaansrecht heeft, maar de therapie, het afschaffen van het welzijnswerk, was verkeerd. De juiste therapie is: claimen en doordenken van het paternalisme, om het in een nieuwe, getemperde vorm een plaats te geven in het welzijnsbeleid.

Een tweede interessante historische rode draad van het boek, eveneens verrijkt met een hedendaagse les, betreft de democratisering van de (lokale) politiek. Duyvendak analyseert in twee hoofdstukken het failliet van het toenmalige ideaal van 'participatieve planning'. Dit ideaal is tegenwoordig onder de noemer 'interactieve beleidsvorming' weer helemaal terug, waardoor ook deze analyse niet alleen histori-

B O E K E N

sche maar tevens actuele waarde heeft. Ook de argumenten zijn dezelfde als nu, namelijk dat niet-participatieve planning ondemocratisch en ineffectief is en haaks staat op het ideaal van 'pluralisme', de toenmalige term voor diversiteit. Planning, mits participatief, werd in de jaren zeventig van ondemocratisch omgetoverd tot bij uitstek democratisch. Participatie werd daarmee een middel tot zelfontplooiing. Decentralisatie kwam ook hoog op de agenda, als zijnde een voorwaarde voor participatie. Duyvendaks reconstructie van participatieve planning is één groot feest der herkenning voor iedereen die zich wel eens in het hedendaagse welzijnsbeleid en/of grotestedenbeleid verdiept heeft. Zelden lijkt de geschiedenis zich in zo korte tijd zo sterk te herhalen. Het is een van de grote verdiensten van dit boek die herhaling te laten zien en daarmee ook het beschamende gebrek aan historisch bewustzijn van de hedendaagse politiek bloot te leggen.

Waardoor raakte de participatieve planning destijds weer uit de mode? En wat zijn dus de beren op de weg van de interactieve beleidsvorming? Het raakte uit de mode doordat het vooral een fantasie van politici en beleidsmakers was, die niet aansloeg bij de bevolking. Ergo: ook het idee van participatieve planning was paternalistisch en sneuvelde door paternalisme. Maar er is ook een verschil: terwijl zelfontplooiing leed onder een tekort aan paternalisme – uit angst voor paternalisme durfde men bijna niets meer over ontplooiing te zeggen –, kampte participatieve planning met een te-

veel aan paternalisme. Men had veel ambities voor het volk, maar die lieten het volk grotendeels koud.

En daarmee komt Duyvendak tot een scherpere formulering van zijn these, die overigens ook goed aansluit bij de bevindingen van de Engelse sociale wetenschappers Clarke en Newman.¹ Het was niet de financieel-economische crisis die het welzijnsbeleid in de jaren tachtig nekte, maar de interne tegenstrijdigheden van het welzijnsbeleid zelf. Duyvendak lanceert nu de 'paradox van de democratische welzijnsplanning'. Helaas definieert hij deze niet, maar ik heb hem zo begrepen: planning kan niet democratisch zijn, en democratie kan niet gepland worden. Planning en democratie gaan dus niet samen. En dat bereidde de definitieve nekslag van het welzijnsbeleid voor, namelijk de hierop volgende gedachte: het idee dat participatieve planning en welzijnsbeleid ook eigenlijk allebei niet meer nodig waren. De burger moest voortaan zijn eigen welzijn definiëren en realiseren. Daar waren geen planning en democratische procedures voor nodig, en eigenlijk dus ook geen beleid. Net als Clarke en Newman signaleert Duyvendak dat twee partijen als hoofdschuldigen werden aangewezen: de overheid, als zijnde bureaucratisch, planzuchtig en dus ondemocratisch, en de professionals, als zijnde paternalistisch en dus ondemocratisch. Het woord was nu aan de overgebleven partij: de burgers. Overheid en professionals konden zelfontplooiing slechts blokkeren, zoals ik ook in mijn eigen boek laat zien.² Links had geen argumenten meer om

welzijnsbeleid te behouden, en had dus zichzelf monddood gemaakt. Duyvendaks boek had dus met recht 'De zelfmoord van welzijn en democratische politiek' kunnen heten.

Wat betekent dat voor het toekomstperspectief van het hedendaagse sociale beleid, en van de interactieve beleidsvorming als onderdeel daarvan? Helaas reflecteert Duyvendak niet op deze vragen. Uit zijn boek valt niet een eenduidig antwoord te destilleren, omdat de diagnose toch een beetje op twee gedachten hinkt. Enerzijds stelt hij dat de participatieve planning sneuvelde door een gebrek aan belangstelling van burgers. In dat geval hangt het lot van het interactief beleid vooral af van die belangstelling. Als die nu wel groot is, zoals sommigen suggereren, dan ziet de toekomst er rooskleurig uit. Anderzijds stelt Duyvendak dat het failliet van de participatieve planning moet worden toegeschreven aan het paradoxale karakter ervan. In dat geval lost een grote belangstelling van burgers niets op.

Iedereen werd teveel 'zichzelf'
Duyvendak bekijkt hoe verschillende wetenschappelijke disciplines de verhouding tussen zelfontplooiing en planning sinds 1950 hebben geconceptualiseerd. Hij maakt daarbij een onderscheid tussen ethische, ontologische, epistemologische kritieken van respectievelijk de filosofen, sociologen en andragologen. Dit onderscheid verheldert het betoog niet, waarschijnlijk vooral doordat de belangrijkste verschillen liggen tussen de andragologen enerzijds en de andere twee anderzijds (en

B O E K E N

dus niet tussen alle drie disciplines (gelijklijk). Filosofen waren niet zozeer bezig met zelfontplooiing, maar des te meer met diens tegendeel: vervreemding. Zij hielden het langst vast aan paternalisme en marginaliseerden zichzelf daarmee in de loop van de jaren zeventig. De sociologen waren aanvankelijk ook uitgesproken paternalistisch, maar in de jaren zestig en zeventig gingen ze hun paternalisme zelf een probleem vinden. Ze stelden echter dat een tijdelijk paternalisme geoorloofd was, om de maatschappij te kunnen verbeteren. In die andere maatschappij was paternalisme echter wel uit den boze. Eigenlijk trof de sociologie dus min of meer hetzelfde lot als de filosofie: men hield vast aan paternalisme en raakte daardoor in het debat gemarginaliseerd. Verschil is wel dat sociologen paternalisme ook een probleem vonden, en de filosofen over het algemeen niet. Maar dit verschil is miniem wanneer je beide vergelijkt met de andragologen, die, zoals boven besproken, radikaal anti-paternalistisch waren en daarmee hun eigen graf groeven.

Duyvendak signaleert in een slotbeschouwing dat de planning van ontplooiing sinds de jaren negentig weer opleeft. Planning mag weer: er wordt meer gebouwd, geasfalteert, op het spoor gezet dan in de jaren tachtig, zonder dat deze maakbaarheidspretenties ter discussie worden gesteld. Dit komt volgens hem doordat maakbaarheid ten onrechte als een probleem van links is gaan gelden, en daarmee niet als iets van Paars. Ook is er een *hausse* aan toekomstscenario's, die overigens niet zozeer utopisch zijn maar eerder faciliterend. Ook de ontplooiing is weer planbaar, gezien de opleving van sociale interventies. De angst voor paternalisme lijkt verdwenen, er is eerder angst voor te weinig paternalisme en herwaarderling van drang en dwang, onder de noemer 'bemoeizorg'. Want 'de gedachte is nu dat juist omdat iedereen in Nederland erg 'zichzelf' werd, er normloosheid en gebrek aan sociale cohesie zijn ontstaan. Bevoegden – onderwijzers, politie, ja, zelfs opbouwers – moeten weer gaan bepalen wat goed is voor de burgers en de

samenleving'. Hoe ze dat gaan doen, gezien de onverwerkte paternalisme-crisis, is hopelijk onderwerp van een volgend boek.

Al met al levert het boek minstens twee zeer interessante historische bevindingen met lessen voor het heden op, waaruit ook een agenda voor onderzoek naar de (recente geschiedenis van) de sociale sector uit te destilleren valt. Allereerst dat er voor de hedendaagse interactieve beleidsvorming grote beren op de weg liggen, zoals hierboven besproken. En voorts dus de les dat de sociale sector zonder paternalisme geen bestaansrecht heeft, en welzijnswerkers en hun theoretici het paternalisme moeten omarmen en beargmenteren.

EVELIEN TONKENS

*als onderzoeker werkzaam bij het
Nederlands Instituut voor Zorg en
Welzijn*

1. J. Clarke en J. Newman (1977)

The Managerial State: Sage, Londen

2. E. Tonkens, *Het zelfontplooiingsregime. De actualiteit van Dennendal en de jaren zestig* Amsterdam: Bert Bakker, 1999. (dissertatie, verschenen als handelseditie).